

Tarihi Mekânlarda Bitki Varlığı: Diyarbakır Örneği

Zeynep TOPRAK¹, Cengiz YÜCEDAĞ^{1*}

¹Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Burdur

Geliş Tarihi (Received): 11.08.2022, Kabul Tarihi (Accepted): 19.09.2022

✉ Sorumlu Yazar (Corresponding author*): yucedagc@gmail.com

☎ +90 248 2132785 📠 +90 248 2132704

ÖZ

Bu çalışmada, Diyarbakır ili Sur ilçesinin 12 camii ve 1 kilisesindeki bitki varlığının tespit edilmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, çalışma alanlarındaki bitkiler teşhis edilmiş, dendrolojik özellikleri belirlenmiş, gövde çapları ölçülmüş ve tarihi nitelikli alanda kullanıma uygunlukları değerlendirilmiştir. Çalışmada toplam 199 ağaç ve çalı belirlenmiştir. Çalışma alanlarında en yaygın karşılaşılan türler doğu çınarı (*Platanus orientalis* L.) ve ak duttur (*Morus alba* L.). Ayrıca, tarihi mekânların iyileştirilmesi ve korunması açısından bu tür alanların çevresiyle birlikte korunması konusundaki çalışmaların yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamda, yanlış kullanılan türler bozkır bitki örtüsü içinde bulunan doğal bitkiler ile değiştirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, açık yeşil alanlar, bitki varlığı, tarihi mekânlar

Plant Asset in the Historical Spaces: Case of Diyarbakır, Turkey

ABSTRACT

In this study, it was aimed to determine and evaluate the plant asset in 12 mosques and 1 church in Sur -Diyarbakır. For this purpose, the plants in the study areas were identified, their dendrological characteristics were determined, their diameters were measured and their suitability for use in the historical space was evaluated. In the study, a total of 199 trees and shrubs were identified. The most common species in the study areas were eastern sycamore (*Platanus orientalis* L.) and white mulberry (*Morus alba* L.). In addition, it was found out that the protection works for study areas together with their surroundings were insufficient in terms of the improvement and protection of historical spaces. In this sense, misused species can be replaced with native plants in steppe vegetation.

Keywords: Diyarbakır, open green lands, plant assets, historical spaces

GİRİŞ

Geçmişte toplumun sosyal ve kültürel yaşam biçimini, estetik duyarlılıklarını günümüze taşıyan tarihi açık mekânlar kentlerin ayrılmaz bir bütünüdür (Özdemir, 2007). Ancak kentlerin büyümesi, birçok tarihî açık mekânları köklü değişime sürüklemektedir (Nemutlu ve ark., 2013). Gerçekte, tarihi olayların izlerini ve kanıtlarını taşıyan ve günümüze kadar gelen bu mekânların kentsel peyzaj açısından farklı işlevlerle kullanılarak

korunması ve tanıtılması gerekmektedir (Çelik ve Yazgan, 2007).

Tarihi açık mekânlar, kentler üzerinde büyük bir öneme sahiptir. Bu alanlar bir kentin genel karakterini temsil ederken, tarihi yapıların kültürel değerlerini de korumaktadır (Gül ve Küçük, 2001). Bu anlamda, doğal ve kültürel peyzaj özellikleriyle bulunduğu bölgenin, kültürel peyzaj yapısına değer kazandıran estetik alanlardır (Erdoğan ve ark., 2021). Özellikle kentlerin açık ve yeşil alanları, insan ile doğa arasındaki dengeyi kurarken,

Tarihi Mekânlarda Bitki Varlığı: Diyarbakır Örneği

Tablo 1. Diyarbakır ili Sur ilçesinde bulunan cami ve kiliseler hakkında genel bilgi (Melek ve Demir, 2009)

Cami ve Kilise Adları	Bulunduğu Mahalle	Tescil Tarihi	Kim Tarafından Yapıldı	Kullanılan Taş Malzeme	Minare Özelliği	Cami Alanı (m ²)	Bahçe Alanı (m ²)
Hz. Süleyman Camii	Cevat Paşa	1156-1179	Nisanoğlu Kemaleddin Ebu'l-Kâsım Ali			350	400
Nebi Camii	İnönü	936-1530	Kasap Hacı Hüseyin	Siyah Bazalt Taş		170*	1100*
İskenderpaşa Camii	İskenderpaşa	1551-1564	İskender Paşa			600*	1400
Lala Kasım Bey Camii	Lala Bey	1535	Lala Kasım Bey			120	220
Ulu Camii	Camiikebir	484-1091	Amidüdevle Ebu Mansur Muhammed	Siyah Bazalt Taş ve Kalker	Kare	1100	1500
Parlı Safa Camii	Melik Ahmet	15. yy.	Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan	Siyah Bazalt Taş		228	500
Fatih Paşa (Kurşunlu) Camii	Fatih Paşa	1516-1521	Bıyıklı Mehmed Paşa	Siyah ve Beyaz Taş		500*	1300
Şeyh Mutahhar Camii (Dört Ayaklı Minare)	Özdemir	906-1500	Akkoyunlu Sultanı Kasım Bey	Siyah Bazalt Taş		221	600
Melek Ahmed Camii	Melik Ahmet	1587-1591	Melek Ahmed Paşa			220	520
Behram Paşa Camii	Ziya Gökalp	1564-1572	13. Osmanlı Valisi Behram Paşa	Siyah Bazalt Taş ve Kesme taş		500*	1000
Hz. Ömer Camii	Ali Paşa	1145-1155	Nisanoğlu Ahmed oğlu Ebu Ali el-Hasan			120	150
Ali Paşa Cami	Ali Paşa	1534-1537	6. Osmanlı Valisi Hadım Ali Paşa	Siyah Bazalt Taş	Dikdörtgen	240	280
Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi	Lala Bey	303	Nusaybinli Mar Afrem'in			450*	3226*

*Araştırmacı tarafından belirlenmiştir.

Çalışma alanlarında gözlem ve tespit yapılmış olup, alanlardaki bitki türleri tespit edilmiştir. Tespit edilen bitkilerin dendrolojik özellikleri belirlenmiş, gövde çapları (cm) ölçülmüş ve tarihi nitelikli alanda kullanıma uygunlukları değerlendirilmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Ali Paşa Camii

Ali Paşa Cami'sinde altı farklı tür olmak üzere toplam 11 ağaç saptanmıştır (Tablo 2). Çoğunluğu (7) geniş yapraklı ağaçlardır. Bu alanda tarihi mekân ve kent yakın çevresinin aktüel vejetasyonunda yer alan türlerinden biri olan Doğu çınarının (*Platanus orientalis* L.) iyi gelişmiş bireyleri görülmektedir. Doğu çınarı cami avlusunun göbeğinde kullanılmış, klima ve gölge etkisi yaratmıştır. Benzer şekilde, Erdoğan ve ark. (2021) tarafından Antalya kentinde yer alan Muratpaşa Cami'sinin geniş bahçesinin asırlık çınar ağaçları ile mevkkiye hâkim, halen kullanılan, sağlam ve bakımlı durumda

olduğu belirtilmiştir. Meyve ağaçlarının, işlevinin ekonomik yönden olduğu düşünülse de asıl amaçları gölge ve mahremiyet yaratmaktır (URL-2, 2020). Ağaç olarak en fazla kullanılan Ak dut (*Morus alba* L.) gölge amaçlı ve meyvesinin tüketilmesi için tercih edilmiş olabilir. Alanda cami ve minarenin arasında yer alan Beyaz çiçekli yalancı akasyanın (*Robinia pseudoacacia* L.) bir amaca yönelik olarak konumlandırılmadığı görülmektedir. Alanda ibrelili ağaçlardan Arizona servisi (*Cupressus arizonica* Greene), Toros sediri (*Cedrus libani* A. Rich.) ve Fıstık çamı (*Pinus pinea* L.) yer almaktadır. Arizona servisi güneşe çok maruz kaldığından dolayı yanmıştır (Şekil 2). Işık ağacı olan Toros sediri ve Fıstık çamı ise minare ve cami arasında kalan boşlukta konumlandırıldığı için iyi gelişim sağlayamamıştır. Bu bulgulara paralel şekilde Ayaşlıgil (2019) tarafından Çanakkale kentinde yapılan çalışmada mevcut boylu ağaçların genellikle rastgele dikildiğinden, bugün bahçe mekânının orijinal düzenlemelerin birçoğunu yitirmiş olduğu bulunmuştur.

Tarihi Mekânlarda Bitki Varlığı: Diyarbakır Örneği

Tablo 2. Ali Paşa Camii'nde tespit edilen ağaç türleri ve çapları

Tür Adları		Çap (cm)				
Türkçe	Latince	1	2	3	4	5
Ak dut	<i>Morus alba</i> L.	144	81	145	177	227
Arizona servisi	<i>Cupressus arizonica</i> L.	65	58			
Beyaz çiçekli yalancı akasya	<i>Robinia pseudoacacia</i> L.	79				
Doğu çınarı	<i>Platanus orientalis</i> L.	137				
Fıstıkçanı	<i>Pinus pinea</i> L.	34				
Toros sediri	<i>Cedrus libani</i> A. Rich.	34				

Şekil 2. Güneşe maruz kalan Arizona servisi (*Cupressus arizonica* L.)

Hz. Ömer Camii

Hz. Ömer Camii'nde dokuz ağaç türü olmak üzere toplam 11 ağaç bulunmaktadır (Tablo 2). Bunların 5 tanesi geniş yapraklı ağaçlardır. Bu alanda bulunan Adi ceviz (*Juglans regia* L.) ağaç yoğunluğundan dolayı pek gelişme göstermemektedir. Ceviz ağaçları uzun boy ve geniş tepeli tacı oluşturduğu için geniş açık yeşil alanlarda tercih edilmelidir (Aslan, 2020). Kullanılan Doğu çınarı avlunun göbeğinde yer alıp, gölgelik yaratmaktadır. Benzer şekilde, Sağlık ve ark. (2021) tarafından yapılan çalışmada Müslümanlar bahçelerinde birçok farklı türde ağaçlara da yer vermiş ve çınar en çok tercih ettikleri gölge ağacı olduğunu belirlemiştir. Alanda Akdeniz defnesi (*Laurus nobilis* L.) ve Erik (*Prunus domestica* L.) ağacı yer almaktadır. Meyve

ağacı olarak kullanılan erik ağacı camiye gelenler için meyve olanağı sunmuştur. İbrelî ağaç olarak kullanılan Limoni servi (*Cupressus macrocarpa* Hartw.ex Gord 'Goldcrest'), Arizona servisi (*Cupressus arizonica*), Mavi Arizona servisi (*Cupressus arizonica* cv. 'Glaucá'), Batı mazısı (*Thuja occidentalis* L.) ve Karaçam (*Pinus nigra* L.) yer almaktadır. Bulunan ibrelî ağaçlar avluda perdeleme olarak kullanılıp caminin çevresindeki yollardan gelen gürültü kirliliğini engellemiş ve sıcak iklimin bunaltıcı hissini çam ağaçlarının verdiği, serinlik hissiyle kırmaya çalışmışlardır. Avluda yer alan karaçam gölge ve klima etkisi yaratan ağaç uzun yıllar boyunca var olduğu için rüzgârdan dolayı fazlasıyla yıpranmış ve eğrilmiş olduğu gözlemlenmiştir (Şekil 3). Bu ağacın çevreye verecek tehlikeden dolayı onarılmalıdır. Peyzaj açısından incelenen caminin

Tarihi Mekânlarda Bitki Varlığı: Diyarbakır Örneği

küçük olmasına rağmen avlusunda bitkisel materyal fazlasıyla kullanıldığı gözlenmiştir.

Tablo 3. Hz. Ömer Camii'sinde tespit edilen ağaç türleri ve çapları

Tür Adları		Çap (cm)	
Türkçe	Latince	1	2
Adi ceviz	<i>Juglans regia</i> L.	15,4	17
Akdeniz defnesi	<i>Laurus nobilis</i> L.	10	
Arizona servisi	<i>Cupressus arizonica</i> L.	40	
Batı mazısı	<i>Thuja occidentalis</i> L.	8	7,4
Doğu çınarı	<i>Platanus orientalis</i> L.	76	
Erik	<i>Prunus domestica</i> L.	30	
Karaçam	<i>Pinus nigra</i> L.	155	
Limoni servi	<i>Cupressus macrocarpa</i> Hartw.ex Gord. 'Goldcrest'	21	
Mavi Arizona servisi	<i>Cupressus arizonica</i> L. 'Glauca'	23	

Şekil 3. Rüzgârdan eğrilen karaçam (*Pinus nigra* L.)

Nebi Camii

Nebi Camii'sinde beş farklı tür olmak üzere toplam 20 ağaç saptanmıştır (Tablo 4). Hepsisi geniş yapraklı ağaçlardır. Bunların; En fazla sayıya sahip olan türlerinden biri olan Doğu çınarının iyi gelişmiş bireyleri görülmektedir. Doğu çınarı cami avlusunun göbeğinde ve çevresinde kullanılmış olup klima ve gölge etkisi yaratmıştır. Dağ ve Mansuroğlu (2020) tarafından yapılan çalışmada Çınar Camii'nin de bulunduğu, kentin en işlek bölgelerinden biri olan Çınar meydanı ve meydana

da adını veren doğu çınarı ağaçları cami avlusunda yoğun olmakla birlikte diğer bölümlerde az sayıda olduğu ortaya konmuştur. Bulunan ak dut ve mor dut (*Morus rubra* L.) gölge amaçlı ve meyvesinin tüketilmesi için tercih edilmiş olabilir. Ancak şiddetli rüzgârlarda, meyvesinin dökülmesi ağacın zedelenmesine neden olmaktadır. Nitekim Aslan (2020), *Morus sp.* (dut) meyvelerin dökülmesinden ötürü, yol kenarlarında, otoparklarda ya da oturma birimlerinin üzerinde gölge ağacı olarak kullanılması uygun olmadığını vurgulamıştır. Alanda bulunan Japon kurtbağrı (*Ligustrum japonicum* W.T. Aiton) caminin arka cephesinde yer alıp

Tarihi Mekânlarda Bitki Varlığı: Diyarbakır Örneği

ışık görmediğinden bitkinin iyi bir gelişme sağlayamadığı görülmektedir. Adi ceviz türbelerinin bulunduğu alanda yer alıp gelişim göstermediğinden, meyvelerinden verim alınmamıştır.

Bitkilendirmenin fazla kullanılmasıyla klima etkisi yaratılıp ve çevreden gelen gürültü kirliliği azaltılmıştır.

Tablo 4. Nebi Camii'nde tespit edilen ağaç türleri ve çapları

Tür Adları		Çap (cm)												
Türkçe	Latince	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Adi ceviz	<i>Juglans regia</i> L.	72												
Ak dut	<i>Morus alba</i> L.	154	155											
Doğu çınarı	<i>Platanus orientalis</i> L.	178	202	83	73	120	72	159	107	110	152	223	64	96
Japon kurtbağrı	<i>Ligustrum japonicum</i> Thunb.	14												
Mor dut	<i>Morus rubra</i> L.	117	125	84										

Parlı Safa Camii

Parlı Safa Camii' sinde beş ağaç tür olmak üzere toplam 15 ağaç bulunmaktadır (Tablo 5). Bulunan ağaçların hepsi geniş yapraklı ağaçlardır. Bunların; En fazla sayıya sahip olan türlerinden biri olan adi ceviz meyveleri iyi gelişmiş durumda olup çevre evlerin yararlandığı görülmüştür. Doğu çınarının cami avlusunun göbeğinde gölge etkisi yaratmıştır. Ak dut ve mor dut

gölge amaçlı ve meyvesinin tüketilmesi için tercih edilmiş olabilir ancak kullanıldığı yer uygun olmadığından geniş açık yeşil alanlarda tercih edilmelidir. Alanda bulunan kayısı (*Prunus armeniaca* L.) ağacı caminin sınırlarında yer alıp, ağaç sıklığından pek gelişme göstermediği ve bazı bitkilerin meyvesinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 5. Parlı Safa Camii'nde tespit edilen ağaç türleri ve çapları

Tür Adları		Çap (cm)					
Türkçe	Latince	1	2	3	4	5	6
Adi ceviz	<i>Juglans regia</i> L.	65	51	20	58	30	39
Ak dut	<i>Morus alba</i> L.	121	108	90			
Doğu çınarı	<i>Platanus orientalis</i> L.	210					
Kayısı	<i>Prunus armeniaca</i> L.	50					
Mor dut	<i>Morus rubra</i> L.	116	103	82	105		

İskender Paşa Camii

İskender Paşa Camii' sinde altı farklı tür olmak üzere toplam 42 ağaç saptanmıştır (Tablo 6). Çoğunluğu (41) geniş yapraklı ağaçlardır. Bunların; kent merkezinde bulunan türler arasında yer alan ak dut mor dut cami avlusunda bulunan bahçede gölge amacı ve meyvesinin tüketilmesi için çok sayıda tercih edilmiştir. Doğu çınarının iyi gelişmiş bireyleri görülmektedir. Bulunan Doğu çınarı cami avlusunun göbeğinde kullanılmış olup çevresine oturma birimi ile oturma alanı için gölge etkisi yaratılmıştır. Nitekim Eroğlu ve ark., (2016), Çalışma alanının tarihi dokusu dikkate alındığında bitki

türleri açısından da geçmişten günümüze kadar gelen gerek mistik yapıları ile gerekse de yaşları oranı ile bitki türlerinin varlığı tespit edilmiştir. Alanda bulunan titrek kavak (*Populus tremula* L.) cami avlusunda rüzgâra karşı perdeleme görevi yapacak şekilde konumlandırılmıştır. Kullanılan servi, kavak ve çınar ağaçları birbirlerine düşey kontrast oluşturmuşlardır. Alanda yer alan adi ceviz meyvesine ulaşabilecek şekilde konumlandırılmış ve iyi gelişim göstermiş olduğuna saptanmıştır. Alanda ibrelili ağaçlardan Arizona servisi güneşe çok maruz kaldığından dolayı yanmış ve bir gelişim göstermemiştir.

Tarihi Mekânlarda Bitki Varlığı: Diyarbakır Örneği

Tablo 6. İskender Paşa Camii'nde tespit edilen ağaç türleri ve çapları

Tür Adları		Çap (cm)																					
Türkçe	Latince	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
Adi ceviz	<i>Juglans regia</i> L.	37																					
Ak dut	<i>Morus alba</i> L.	76	26	24	66	45	170	163	50	33	42	76	38	42									
Arizona servisi	<i>Cupressus arizonica</i> L.	50																					
Doğu çınarı	<i>Platanus orientalis</i> L.	233	233	206	165																		
Mor dut	<i>Morus rubra</i> L.	89	96	122	150	89	70	72	24	28	26	40	34	30	32	47	84	25	22	47	23	54	42
Titreğ kavak	<i>Populus tremula</i> L.	160																					

Şeyh Mutahhar (Dört Ayaklı Minare)

Şeyh Mutahhar (Dört Ayaklı Minare) Camii'sinde bir tür olmak üzere toplam 2 ağaç saptanmıştır. Bunlar geniş yapraklı ağaçlardır. Kunt (2018) "Samsun İlinin Anıt ve Anıtsal Nitelikli Ağaçlarının Tespiti" çalışmasında tarihi mekânlarda bulunan türlerden, doğu çınarının gördükleri işlevin öneminden ve toplam nezdindeki saygınlığından ötürü de bu ağaçlar korunmakta ve alınabilen her türlü önlem ile ömürleri olabildiğince uzatılmaya çalışılmaktadır. Cami, mescit, medrese, saray, kervansaray ve imarethanelerin çevrelerindeki ağaç türleri incelendiğinde, çınarın Osmanlı için özel bir anlam taşıdığını ön görmüştür. Şeyh Mutahhar (Dört Ayaklı Minare) Camii'de yer alan Doğu çınarının iyi gelişmiş bireyleri görülüp, cami avlusunun göbeğinde, klima ve gölge etkisi yaratmıştır.

Melek Ahmed Paşa Camii

Melek Ahmed Paşa Camii' sinde beş tür olmak üzere toplam 23 ağaç yer almaktadır (Tablo 7). Çoğunluğu (14) iğne yapraklı ağaçlardır. Bunların; Açık ve yeşil

alanlarda iğne yapraklı bitkilerin farklı türlerine yer verilmeyerek aynı türün kullanımı tercih edilmiştir. Aslında, bu bitkiler estetik, form ve norm değerleri bakımından en önde gelen bitkilerinden Arizona servisi ve karaçam bu amaçla doğrultusunda kullanılmıştır. Kullanılan incir (*Ficus carica* L.), cami duvarının bitişiğinde bulunup ve zemine yakın olduğu için zemine zarar verdiği incelenmiştir. Benzer şekilde Aksoy ve Çelik (2014) yaptığı çalışmada özellikle iri kazık köke sahip bitkiler; incir, kökleri kayaların arasında rahatlıkla ilerlemekte ve zamanla bu köklerin irileşmesiyle kayalar itilerek boşluklar oluşturduğunu, bu oluşan boşluklara yağmur suları rahatlıkla girerek duvarların yıpranmasına neden olduğunu ön görmüştür. Adi dişbudak (*Fraxinus excelsior*) ağacı iyi bir gelişim yaptığı görülmektedir. Tandoğan ve Şişman (2018) yaptığı bu çalışmada adi dişbudak ağacı park ve meydanlar gibi açık yeşil mekânlarda tuza dayanıklı bitki türleri olmaları nedeniyle kış kentlerinde kullanım açısından uygun bitki olduğunu belirlemiştir. Geniş yapraklı olarak kullanılan ak dut cami avlusunun göbeğinde ve duvar kenarlarında iyi gelişmiş durumda meyvelerini sürekli döktüğü için cami avlusunda kirlilik yarattığı gözlenmiştir.

Tablo 7. Melek Ahmed Paşa Camii'nde tespit edilen ağaç türleri ve çapları

Tür Adları		Çap (cm)										
Türkçe	Latince	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Adi dişbudak	<i>Fraxinus excelsior</i> L.	39,3										
Ak dut	<i>Morus alba</i> L.	103	61,8	63,2	83	35,7	106,4					
Arizona servisi	<i>Cupressus arizonica</i> L.	37,5	20,7	28,8	33,1	26,3	12,4	36,4	22,4	28	22	28,6
İncir	<i>Ficus carica</i> L.	17,8	13,8									
Karaçam	<i>Pinus pinea</i> L.	77,6	68,6	41,9								

Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi

Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi'nde sekiz farklı tür olmak üzere toplam 9 ağaç, 1 çit bitkisi ve 1 sarmaşık türüne saptanmıştır (Tablo 8; Şekil 4). Geniş yapraklı ağaç olarak kullanılan adi ceviz ön bahçede tek bitki olarak kullanılmış olup meyvesi olmadığı ve gelişim göstermediği gözlemlenmiştir. Arka bahçede meyve ağacı olarak kullanılan kiraz (*Prunus avium* L.) ağacı, zeytin (*Olea europaea* L.) ağacı, incir ağacı, kilise içinde yer alan evlerde yaşayan misafirlerin, meyvesinden yararlanmak için tercih edildiğine saptanmıştır. Süs bitki için kullanılan menekşe gülü (*Rosa chinensis* L.) gösterişle avluda görsel sergi yaratmaktadır. Yaya yollarının yer aldığı kısımda mahremiyeti yaratmak için kullanılan Japon kurtbağrı diğer yandan yönlendirici bir etki yaratmıştır. Bahçede kullanılan pergole üzerinde yer alan Amerikan sarmaşığı (*Parthenocissus quinquefolia* (L.) Planch) (Şekil 4) kiliseye farklı bir hava ekleyerek bahçede oturma olanağı sunmuştur. İğne yapraklı olarak kullanılan doğu mazısı (*Thuja occidentalis* L.) bir amaca yönelik konumlandırılmadığına saptanmıştır. Kilisenin büyüklüğü göz önüne alınarak peyzaj düzenlenmesinin az olduğu ve bir düzen içinde bitki materyalinin tasarlanmadığı gözlenmiştir.

Şekil 4. Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi'nde Amerikan sarmaşığı (*Parthenocissus quinquefolia* (L.) Planch)

Tablo 8. Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi'nde tespit edilen ağaç türleri ve çapları ile çalı türleri

Tür Adları		Çap (cm)		
Türkçe	Latince	1	2	3
Adi ceviz	<i>Juglans regia</i> L.	24,2		
Amerikan Sarmaşığı	<i>Parthenocissus quinquefolia</i> (L.) Planch			
Doğu mazısı	<i>Thuja occidentalis</i> L.	32	85,7	116,2
İncir	<i>Ficus carica</i> L.	14,6		
Japon kurtbağrı	<i>Ligustrum lucidum</i> Thunb.	Çit		
Kiraz	<i>Prunus avium</i> L.	53,5		
Menekşe gülü	<i>Rosa chinensis</i> L.	2 adet		
Zeytin	<i>Olea europaea</i> L.	20,4		

Fatih Paşa (Kursunlu) Camii

Fatih Paşa Camii'sinde altı farklı tür olmak üzere toplam 65 ağaç ve çalı saptanmıştır (Tablo 9). Bulunan ağaçları birçoğu restorasyon çalışması ile dikimleri yeni yapılmıştır. Bunlar; 17' si geniş yapraklı ağaçlardır. Tarihi mekân ve açık yeşil mekânların vazgeçilmesi olan, türlerinden biri doğu çınarı cami avlusunun girişinde sıralı bir şekilde dizilmiştir. Klima ve gölge etkisi amaçlanmıştır. Bulunan ak dut lavabo ve mescitlerin bulunduğu alanda restore öncesinde bulunan eski bir ağaçtır. Gümüşü akçaağaç (*Acer saccharinum* L.) oturma birimlerinin yer aldığı kısımda gölge etkisi yaratması için konumlandırılmıştır. Dikimi yeni olduğu için ağaç ve yaprak gelişimi yeni oluşmaktadır. Kullanılan zakkum (*Nerium oleander* L.) ağacı mor renkte olup cami bahçesinde rüzgâra ve hava kirliliğine karşı dayandığı için çok sayıda kullanıldığına saptanmıştır. Alanda ibrelili ağaçlardan mavi arizona servi (*Cupressus arizonica* cv. 'Glauca') ve altuni top mazısı (*Thuja orientalis* cv. 'Aurea') yer almaktadır. Ağaçlar bir tasarım içinde dikildiği için estetik bir görüntü sergilemiştir.

Tarihi Mekânlarda Bitki Varlığı: Diyarbakır Örneği

Tablo 9. Fatih Paşa (Kurşunlu) Camii'nde tespit edilen ağaç türleri ve çapları ile çalı türleri

Tür Adları		Çap (cm)									
Türkçe Adı	Latince	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ak dut	<i>Morus alba</i> L.	127,7									
Altuni top mazısı	<i>Thuja orientalis</i> L. f. 'Aurea'	11 adet									
Doğu çınarı	<i>Platanus orientalis</i> L.	32,5	34,3	34	128,4	18	20	43,5	42,2	43,8	51,8
Gümüşü akçaağaç	<i>Acer saccharinum</i> L.	22,4	22	21	22,4	22	22,5				
Mavi Arizona servi	<i>Cupressus arizonica</i> L. 'Glauca'	17,7	15,6	17,3	16,8	15,6	17,5	16,4			
Zakkum	<i>Nerium oleander</i> L.	30 adet									

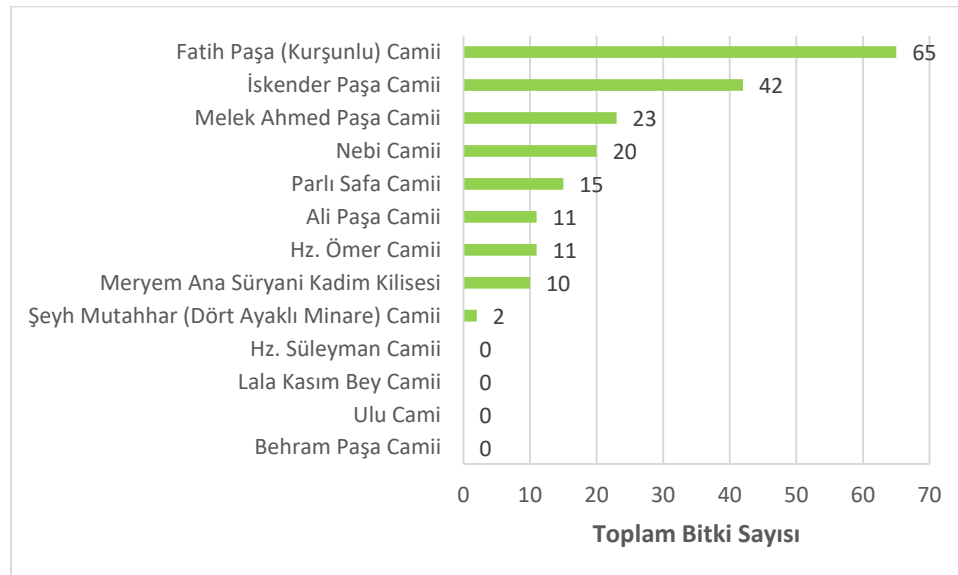
Hz. Süleyman, Lala Kasım Bey, Ulu ve Behram Paşa Camileri

Bu çalışma alanlarında bitkisel materyal saptanmamıştır.

Çalışma Alanlarının Ağaç ve Çalı Sayısı Bakımından Kıyaslanması

Alanların genelinde toplam 199 ağaç ve çalı yer almaktadır. Ağaç ve çalı yoğunluğu Fatih Paşa (Kurşunlu) (65) ve İskender Paşa Cami'lerinde (42) bulunmuştur (Şekil 5).

Çalışma alanlarında ağaç ve çalı türlerinden en fazla tercih edilen tür Doğu çınarı (*Platanus orientalis* L.) (%14) ve Ak dut (*Morus alba* L.) (%12) olarak belirlenmiştir. Sadece kilise bahçesinde tespit edilen türler ise zeytin, Amerikan sarmaşığı, kiraz ve menekşe gülü olmuştur (Tablo 10).

Şekil 5. Çalışma alanlarındaki bitki sayıları

Tarihi Mekânlarda Bitki Varlığı: Diyarbakır Örneği

Tablo 10. Ağaç ve çalı türlerinin çalışma alanlarına göre dağılımı

Tür Adları														
Türkçe	Latince	Ali Paşa Camii	H. Ömer Camii	Nebi Camii	Parlı Safa Camii	İskender Paşa Camii	Şeyh Mutahhar (Dört Ayaklı Minare) Camii	Melek Ahmed Paşa Camii	Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi	Fatih Paşa (Kurşunlu) Camii	H. Süleyman Camii	Lala Kasım Bey Camii	Ulu Camii	Behram Paşa Camii
Adi ceviz	<i>Juglans regia</i> L.	X	X	X	X				X					
Adi dişbudak	<i>Fraxinus excelsior</i> L.							X						
Ak dut	<i>Morus alba</i> L.	X	X	X	X			X		X				
Akdeniz defnesi	<i>Laurus nobilis</i> L.		X											
Altuni top mazı	<i>Thuja orientalis</i> L, f, 'Aurea'									X				
Amerikan sarmaşığı	<i>Parthenocissus quinquefolia</i> (L.) Planch								X					
Arizona servisi	<i>Cupressus arizonica</i> Greene	X	X			X		X						
Batı mazısı	<i>Thuja occidentalis</i> L.		X						X					
Beyaz çiçekli yalancı akasya	<i>Robinia pseudoacacia</i> L.	X												
Doğu çınarı	<i>Platanus orientalis</i> L.	X	X	X	X	X	X			X				
Erik	<i>Prunus domestica</i> L.		X											
Fıstıkçamı	<i>Pinus pinea</i> L.	X	X					X						
Gümüşi akçaağaç	<i>Acer saccharinum</i> L.									X				
İncir	<i>Ficus carica</i> L.							X	X					
Japon kurtbağrı	<i>Ligustrum japonicum</i> W.T. Aiton			X					X					
Kayısı	<i>Prunus armeniaca</i> L.				X									
Kiraz	<i>Prunus avium</i> L.								X					
Limoni servi	<i>Cupressus macrocarpa</i> Hartw.ex Gord 'Goldcrest'		X											
Mavi Arizona servisi	<i>Cupressus arizonica</i> cv. 'Glauca'		X							X				

SONUÇ

Tarihi mekânların iyileştirilmesi, tarihsel değerlerin korunması açısından bu tür alanların çevresiyle birlikte korunması, konusundaki çalışmaların yetersiz olduğunu söylemek peyzaj mimarlığı meslek disiplininin görevidir. Tarihi mekânlarda kentsel yenileme çalışmalarında uygulama deneyimlerinin aktarılması ve mevcut durumun hem yapısal hem de bitkisel unsurlar değerlendirilerek iyileştirilmesi son derece önemlidir.

Bitkisel çeşitlilik göz önüne alındığında çalışma alanının içerisinde, tarihi mekânlarda ibrelî ağaç türlerinin geniş yapraklı ağaç türlerine kıyasla daha az kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışma alanlarında en çok rastlanan türler Doğu çınarı ve Ak dut olmuştur. Geniş yapraklı ağaçların çok kullanılması bitki kompozisyonu ve tasarım değerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Aynı

şekilde ibrelî ağaçların az kullanılması renk tekrarıyla birlikte tür çeşitliliğini kısıtlamamaktadır.

İskender Paşa Camii bitki varlığının yeterli bulunmuş ve bu varlık peyzaj tasarım ilkeleri dikkate alınarak ihtisamlı bir düzenlemeyle tarihi dokuyla bir kompozisyon oluşturulabilir. Buna karşılık, bitki varlığı açısından yetersiz bulunan Şeyh Mutahhar (Dört Ayaklı Minare) Camisi bahçesinin bitkisel tasarımı daha özenli bir peyzaj çalışmasıyla zenginleştirilmelidir. Diğer taraftan, Ali Paşa Camii'nde tarihi mekân açısından, bitkiler titizlikle şekillendirilmeli ve tasarım nitelikleri açısından daha kontrollü ve gösterişli bir düzenleme ile estetik kompozisyona yer verilmelidir. Bitkilendirmenin daha kontrollü düzenlenmesiyle, tarihi doku ve peyzaj bütünlüğü sağlanmalıdır.

Tarihi Mekânlarda Bitki Varlığı: Diyarbakır Örneği

Bahçede bulunan, ağaçlardan yaşlı, kontrolsüz büyüme gösteren ve nitelik bakımından yetersiz olanlar, bozkır bitki örtüsü içinde bulunan doğal bitkiler ile değiştirilmelidir. İncir ağacı ve ak dut gibi meyvesinden dolayı çevreye verdiği etkilerden dolayı, karmaşaya neden olduğu için alandan kaldırılması, böylece, bahçenin sürdürülebilirliği sağlanacaktır.

KAYNAKLAR

- Aksoy A., Çelik J. (2014). Antalya'nın tarihi yapıları üzerinde bulunan bitkiler ve ekolojik etkileri. *Biyoloji Bilimleri Araştırma Dergisi*, 7(2): 1-5.
- Aslan, H. (2020). Ankara kenti açık yeşil alanlarında kullanılan meyve türlerinin belirlenmesi ve peyzaj mimarlığında süs bitkisi olarak değerlendirilme olanakları. *Bursa Ulu-dağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 34(Özel Sayı): 99-114.
- Ayaşlıgil, E.T. (2019). Çanakkale kenti ve tarihi halk bahçesi odunsu bitki örtüsü ve peyzaj değerleri. *MEGARON*, 14(3): 460-470.
- Çelik, D., Yazgan, M.E. (2007). Kentsel peyzaj tasarımı kapsamında tarihi çevre korumaya yönelik yasa ve yönetmeliklerin irdelenmesi. *Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 9(11): 1-10.
- Çıdam, F.B. (2007). Diyarbakır kent dokusunun turizm ve rekreasyon kaynaklarının peyzaj mimarlığı açısından değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, Türkiye.
- Dağ, V., Mansuroğlu, S. (2020). Turizm alanlarının kent kimliğine etkisi: Denizli kenti örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (2): 589-604.
- Erdoğan, R., Oktay, E., Selim, C. (2021). Tarihi çevre yenileme çalışmalarının peyzaj mimarlığı açısından değerlendirilmesi: Muratpaşa camii örneği. *Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 6 (1): 195-205.
- Erduran Nemutlu, F., Çelik, A., Sağlık, A., Devicioğlu, N.E. (2013). Tarihi kentlerde dış mekân süs bitkilerinin kullanımı. *Süs Bitkileri Kongresi*, Yalova, 1: 51-60.
- Eroğlu, E., Kaya, S., Özçelik, Z. (2016). Tarihi nitelik taşıyan kentsel bir alanda bitkisel çeşitliliğin floristik ve estetik açıdan irdelenmesi. *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, 12(2): 163-177.
- Galev, E., Gurkova, M., Nikolay, G. (2016). The role of plants on the impact of cultural and historical monuments. *Junior Scientific Researcher*, 2 (1): 1-5.
- Gül, A., Küçük, V. (2001). Kentsel açık-yeşil alanlar ve Isparta kenti örneğinde irdelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, A (2): 27-48.
- Karavaş, B., Var, M. (2012). Trabzon ve bazı ilçelerinde kent dokusundaki bitkilendirme tasarımlarının ölçü-form açısından irdelenmesi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 14 (Özel Sayı): 1-11.
- Kunt, N. (2018). Samsun ilinin anıt ve anıtsal nitelikli ağaçlarının tespiti. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, Türkiye.
- Kuter, N., Erdoğan, E. (2010). Çankırı kentsel sit alanının bitki varlığı açısından değerlendirilmesi. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 7(2): 105-111.
- Melek, A., Demir, A. (2009). Diyarbakır il genelinde bulunan tarihî cami ve medreseler. *Dini değerleriyle Diyarbakır kitabı*, Diyarbakır, 47-160.
- Robinson, N. (1992). *The planting design handbook*. Gower Publishing Company Limited Gower House Craft Road Aldershot Hampshire GU11 3HR, 271p. England.
- Sağlık, A., Yaman, B., Öztekin, F. (2021). Peyzaj tasarım ve uygulamalarının islamiyet'teki yeri ve önemi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1): 507-550.
- Scarfone, S.C. (2007). *Professional planting design an architectural and horticultural approach for creating mixed bed plantings*. John Wiley&Sons. Inc. Hoboken: 272p. New Jersey.
- Seçkin, Y.Ç. (2004). Tarihi kentlerdeki açık mekanların değişen kullanımlarının değerlendirilmesi: Amasya örneği. Doktora Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- Önder, S., Polat, A.T. (2012). Kentsel açık-yeşil alanların kent yaşamındaki yeri ve önemi. Kentsel Peyzaj Alanlarının Oluşumu ve Bakım Esasları Semineri, Konya, Türkiye.
- Özdemir, H. (2007). Tarihi çevrelerde kentsel peyzaj tasarım ilkelerinin belirlenmesi, İstanbul-Zeyrek örneğinde bir irdeleme. Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bartın, Türkiye.
- Tandoğan, O., Şişman, E.E. (2018). Yaşanabilir kış kentleri için kamusal açık mekân tasarımı ve bitkisel tasarım. *MEGARON*, 13(2): 334-346.
- URL-1 (2020). Sur Belediyesi. <http://www.sur.bel.tr/> (Erişim Tarihi: 03.04.2020)
- URL-2 (2020). Osmanlı bahçeleri tarihi ve bitki kullanımı. https://acikders.ankara.edu.tr/plugin-file.php/154743/mod_resource/content/3/Osmanli%20Bah%20el%20ve%20Bitki%20Kullanil%20m%20B1.pdf (Erişim Tarihi: 28.05.2020)